

Vállalkozás és kultúra

A modern vállalkozók gazdasági viselkedését egy feloldhatatlannak tűnő ellentmondás jellemzi. Az egyén piaci körülményekhez való alkalmazkodása annál sikeresebb, minél racionálisabban dönt. Akkor marad fenn a versenyben, ha a lehető legpontosabban képes előre kiszámolni a céljai eléréséhez szükséges költségeket és a várható haszont. Ugyanakkor minél nagyobb tökélyre viszi a számításra alapozott alkalmazkodást, minél nagyobb mértékben képes előrelátásával csökkenteni a kockázatot, annál kiszámíthatóbb, mások által is megjósolható lesz a viselkedése, azaz éppen az tűnik el a vállalkozásból, amit a lényegének tartunk: a szüntelen megújulás képessége. Sarkítva az ellentmondást: a vállalkozó hivatalnok módjára alkalmazkodik a piachoz; a kalkuláció adott szabályait követi, ugyanakkor merész játékos: a megszokott számítási eljárásokkal előre nem látható, nehezen megbecsülhető hasznot hozó ötletek után fut.

Weber arra kereste a választ, miként maradhat fenn a gazdaság akkor, ha az ember szerzési ösztöneit nem fékezi már a hagyomány. Addig nincs probléma, amíg „a vállalkozók egész tevékenységét meghatározza a tradicionális életmód, a profit tradicionális nagysága, a munka tradicionális mértéke, az üzletvitel tradicionális módja, a munkásokhoz és a lényegileg tradicionális vevőkhöz fűződő kapcsolatnak, valamint a vevők és a piac meghódításának tradicionális jellege” (Weber 1982: 72). A baj akkor kezdődik, ha fölbomlik a gazdasági életet szabályozó normarendszer, ha a nyers szerzési ösztönt többé nem tartja kordában a hagyomány. Mi lép a helyébe? Weber szerint az ösztönök racionális mérséklése (Weber 1982: 11), azaz a kapitalizmust megelőző történelmi periódusban kialakul a modern vállalkozó figurája, aki érzelmi, erkölcsi, vallási szempontokat mellőzve, tisztán gazdasági kalkuláció alapján, a könyvelés technikáját igénybe véve igazodik a piaci esélyekhez. Amennyiben általánosan elfogadottá válik ez a magatartási norma, kiszámíthatóvá válik a gazdaság szereplőinek viselkedése, tudniillik meg lehet adni azt a szabályt, amelynek alapján az egyén nagy valószínűséggel dönt egy adott helyzetben. Weber központi kérdése: hogyan változik át a tradicionális, normakövető vállalkozó modern, azaz szabálykövető „hivatalnok-vállalkozóvá”? A választ a kultúra elemzésével adja meg: mint ismeretes, a protestantizmus értékklímájában és vallási gyakorlataiban formálódott ki a takarékoskodó, előrelátó, a kalkuláció formális szabályait követő, foglalkozását hivatás-ként űző hivatalnok-vállalkozó.

Ha egyszer tipikussá válik a hivatalnok-vállalkozó figurája, aki átlátható, racionális technikákkal alkalmazkodik a piaczgazdasághoz, hozzájárulva ezzel a „polgári üzemi kapitalizmus” (Weber 1982: 18) fennmaradásához és működéséhez, nincs többé szükség arra,

hogy a kultúrát bevonjuk a gazdaság elemzésébe. Weber arra az eredményre jut, hogy a protestantizmus közvetítésével a tradicionális, azaz a helyi kultúrákba ágyazott vállalkozásokat fölváltotta az egyetemes vállalkozói kultúra; ha egyszer ez kialakul, a piaci esélyekhez való igazodásnak nincsenek többé nemzetekhez, illetve egyes csoportokhoz köthető sajátosságai. Ettől fogva a vállalkozói magatartást a gazdaság alakítja: „Így tehát a mai kapitalizmus, amely már uralomra jutott a gazdasági életben, a gazdasági kiválasztás során neveli fel a neki szükséges gazdasági alanyokat, a vállalkozókat és a munkásokat” (Weber 1982: 53).

A szabálykövető hivatalnok-vállalkozó viselkedésével meg lehet magyarázni, miért stabil a piacgazdaság intézménye, mi a magatartás-fedezete a „polgári üzemszerű kapitalizmus” kialakulásának és kiszámítható működésének, de nem kapunk feleletet arra, miként képes megújulni. Weber vállalkozói egy önmagát szüntelenül ismétlő kapitalista gazdaságot tartanak fenn. Miként lehetséges akkor a változás, mi magyarázza a piacgazdaság dinamizmusát? Schumpeter válasza: a deviancia. Időről időre színre lépnek olyan vállalkozók, akik szembefordulnak az általánosan elfogadott eljárásokkal, szabályokkal; kockáztatnak, racionális kalkulációval megnyugtatóan alá nem támasztható új döntéseket hoznak. Schumpeternél az újító magányos hős, rendkívüli képességekkel megáldott, uralgó típusú ember, aki berobban a racionális kalkuláció, a pontos érdekszámítás homogén világába.

Az elmúlt másfél-két évtized gazdaságszociológiai kutatásai túlléptek Schumpeter magányos hős teóriáján, és az általánosan elfogadott gazdasági gyakorlattal szembeforduló vagy ehhez felzárkózni kívánó egyének motivációját, gazdasági viselkedését valamilyen értelmező keretbe, például a marginális csoportok szubkultúrájának keretébe helyezték.* Ezeknek a kutatásoknak a legnagyobb érdeme, hogy rámutattak arra: Weber elképzelésével ellentétben nem létezik egy univerzális, régiók, országok és etnikai csoportok fölött álló vállalkozói kultúra. A körülményekhez való sikeres alkalmazkodásnak, a hatékony gazdasági stratégiák kialakításának nagyon változatos szubkultúrái léteznek. Ezekből egyesek a felkapaszkodást, a piacgazdaságba való bekapcsolódást szolgálják (erről ad többek között képet Brigitte Berger e blokkban szereplő írása), mások viszont komoly versenytársai a korábban már létező piacgazdaságoknak. Japán sikereit aligha érthetjük meg, ha eltekintünk attól a különös kultúrától, amelynek közegében kialakultak és működnek a gazdaság intézményei.

A modern vállalkozás létezésének a kultúra nemcsak előfeltétele, a viselkedésmódok, diszpozíciók, normák nem oldódnak föl a gazdasági racionalitás semleges közegében, hanem sokféle alkalmazkodásra, megoldásra adnak módot. A gazdaság dinamizmusa többek között éppen azzal magyarázható, hogy egyes kultúrák sajátos értékrendje, beállítódásai, bizalmi viszonyai versenyképes új intézményi megoldások, technikai eljárások, termékek stb. létrehozását teszik lehetővé. Így például a toyotizmus – egyébként a fordizmushoz hasonlóan – kulturális válasz egy vezetési, munkaszervezési problémára.

A mai gazdaságszociológia magáénak vallja Weber nagy felfedezését, azt, hogy a vállalkozók viselkedése egy adott kultúra elmélyült elemzéséből bontható ki, nem tudja ugyanakkor elfogadni történetfilozófiai implikációit, például azt, hogy a racionalizáció folyamatában maga a kultúra is föloldódik, s szerepét átveszi a kalkuláció, a könyvelés, a számítás nyugvó igazodás a piachoz. Még a kulturálisan leginkább semlegesnek tűnő kalkuláció is hozzákapcsolódik a gazdasági szereplők adott csoportjához. Lavoie szerint az önállók még a profitszerzés lehetőségeit sem a kalkuláció közömbös, tisztán az absztrakt racionalitásra alapozott eszközével veszik számba, mivel a haszonszerzés-

---

* Az osztrák iskola kritikájának és a szubkultúra szerepének jó összefoglalását lásd Landa 1994.

nek megvan a maga kulturálisan meghatározott vállalkozói interpretációja (Lavoie 1991). A piachoz nemcsak igazodnak az emberek, hanem értelmező, értékelő eljárásaikkal konstruálják is azt. Ha meg akarjuk érteni a gazdasági szereplők döntéseit, akkor ezt a konstruált világot is tanulmányoznunk kell, így a profitlehetőségekre vonatkozó vállalkozói olvasatot is.

Kuczi Tibor

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Landa, Tai Janet (1994): *Trust, Ethnicity, and Identity*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Lavoie, Don (1991): The Discovery and Interpretation of Profit Opportunities: Culture and the Kirznerian Entrepreneur. In *The Culture of the Entrepreneurship*. B. Berger szerk., 33–52. San Francisco, California: ICS Press.
- Weber, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat.